

Рецепція літературної творчості Г. Хоткевича дослідниками ХХ століття

Творчість Г. Хоткевича, як і багатьох вітчизняних письменників початку ХХ ст., на сучасному етапі залишається малодослідженою сторінкою української літератури. Різноманітний та надзвичайно строкатий доробок митця неодноразово ставав предметом наукових студій, які здебільшого характеризувалися фрагментарністю та одноаспектністю [6; 10; 14; 18 та ін.]. Більше того, за Г. Хоткевичем надовго закріпилися визначення «буржуазний націоналіст» та «національно обмежений письменник» [1], а такі його твори, як «Берестечко» і «Богдан Хмельницький», майже півстоліття беззаперечно вважалися ідейно шкідливими.

Як висловився В. Шевчук, Г. Хоткевич «був одним із гурту письменників-енциклопедистів, які прийшли в нашу культуру на зламі століть. Намагаючись «залатати» дірки нашого лихоліття, ці люди кидалися з однієї справи до іншої, скрізь залишаючи немеркнучі сліди, хоч це, можливо, заважало їм якнайповніше розвинути у чомусь одному, собі найближчому» [45:329]. Стрій думок та справ Г. Хоткевича марно підлагоджувати під якусь чітко окреслену систему, бо наскільки він був пов'язаний зі своєю добою, настільки ж він не вкладався в неї. Саме цим було обумовлене двозначне поцінування спадщини митця як його сучасниками, так і наступними поколіннями.

Дебютував Г. Хоткевич 1897 року оповіданням «Грузинка» на сторінках львівської «Зорі». Згодом у Харкові з'явилася перша цілісна збірка модерних творів митця «Поезія в прозі» (1902), яка відразу стала об'єктом нещадної критики С. Єфремова у статті «В пошуках нової краси» [11]. Найуразливішими моментами в цьому дослідженні виявилися звинувачення молодих письменників (О. Кобилянської, Н. Кобринської, А. Крушельницького, В. Стефаника, Г. Хоткевича, М. Яцківа) у зневажливому їх ставленні до попередників, рабському копіюванні чужоземних зразків, світоглядній невизначеності. С. Єфремов виходив насамперед із розуміння мистецтва як ілюстрації до дійсності та ототожнення символізму і декадентства. Хибність естетичних позицій призвела критика до невизнання новаторства цілої плеяди українських письменни-

ків межі ХІХ–ХХ ст., творчість яких він однозначно засудив як декадентську. Заперечивши художню майстерність та естетизм практично усіх текстів першої збірки Г. Хоткевича, С. Єфремов підсумував, що у творах митця «не тільки немає нічого цінного, а навпаки – багато непотрібного, смішного та наївного» [11:71].

Різкі випадки С. Єфремова проти молодого покоління українських письменників обурили громадськість: на них неодноразово, але безспішно намагалися відповісти Леся Українка, О. Єфименко, М. Косач. Дати гідну відсіч на закиди в декадентстві прагнув і Г. Хоткевич, проте його емоційні дописи («Кліка при часописі «Киевская старина» і її відношення до О. Кобилянської», «Письмо в редакцию» та «Літературні враження») відмовлялися друкувати. Згодом у своїй автобіографії письменник напише: «Це був перший удар по моїй літературній фізіономії... З того часу я почав складати свої рукописи в довгий ящик. І мені здавалося довший час, що моя письменницька кар'єра склалася б інакше, не будь отого удару» [44:22–23].

Виступи української критики в особі С. Єфремова проти модерністів загалом і Г. Хоткевича зокрема були підтримані й іншими представниками старшого покоління. Так, І. Нечуй-Левицький у статті «Українська декаденщина» (1911) писав: «Це чудернацьке явище (модернізм. – *О.Л.*) стало немов якоюсь доктриною, через яку чимало вітчизняних письменників поспувало й зганджувало свої часом ціновиті й художні твори» [20:192]. Йшлося насамперед про таких митців, як О. Кобилянська, Н. Кобринська, О. Плющ, Ф. Сологуб, Г. Хоткевич та В. Винниченко, доробок яких, на думку автора, навряд чи заслужував на увагу через надмірні «еротоманію, символізм, соромітчину і сливе порнографію» [20:188].

Проте важливою ознакою літературно-критичної свідомості початку ХХ ст. стало визнання І. Франком яскравих відмінностей «нової» та «старої» шкіл. Фактично, видатний мислитель сам опинився на роздоріжжі між застарілим (позитивізм, народництво) та «модерним» (модернізм, неопоганство, «філософія

життя», ірраціоналізм). З одного боку, прийнявши новий напрям у мистецтві, а з другого, лише частково погоджуючись із його маніфестами, 1901 року він писав: «В останніх роках минулого десятиліття на нашому літературному горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої, що головну вагу поклала на психологію, головною метою творів шукала збудження в душі чоловіка певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики» [40:525]. Проте особисто Г. Хоткевича критик цінував більше як бандуриста, ніж письменника, згадуючи його прізвище здебільшого в переліках імен. У дослідженні «З останніх десятиліть XIX віку» (1901) І. Франко наголошував, що «своєю грою і виконанням дум Г. Хоткевич робить велике враження серед української інтелігенції. Його оповідання з артистичного погляду стоять не високо, та декуди він піднімається на висоту справжнього таланту, що велить надіятися гарного розвою» [40:515–516].

Таким чином, на початку XX ст. старше покоління критиків не підтримало модернізм Г. Хоткевича. Позитивно про творчість письменника відгукувалися хіба що М. Яцків та Х. Алчевська. Перший, як відзначила С. Павличко, називав Г. Хоткевича «одиноким модерністом між наймолодшими українськими письменниками, могучим талантом, духом з розмахом, малярем і музикою...» [23:118]. Натомість Х. Алчевська, з якою Г. Хоткевич тривалий час листувався, у 1908 році зверталася до митця так: «Я частенько розкриваю Вашу «Поезію в прозі», де читаю завше Ваш напис, що «в кожній хвилі можу обертатися» до Вас і знаходити розважання під час журби або спільного всім суму. Цей напис завше був згідний моїй душі, і то я вмю цінувати...» [25:183].

Амбівалентне ставлення критики до постації Г. Хоткевича не змінюється навіть з появою його драми «Лихоліття» (1906), повісті «Камінна душа» (1911) та збірки «Гірські акварелі» (1914). Популярність першого твору, який свого часу був високо поцінований Лесею Українкою [38:178] та Оленою Пчілкою [39:15], засвідчує принаймні той факт, що саме цією п'єсою відкривався перший сезон 1922 року у Львівському театрі ім. М. Заньковецької. Проте довгий час драма Г. Хоткевича «Лихоліття» поряд з іншими творами («Вони», «Село в 1905 році») перебувала під забороною, а одночасно і поза увагою літературознавців.

Більш сприятливою виявилася доля повісті «Камінна душа», яку вже через рік після опублікування І. Липа назвав талановитим «твором

із крові і нервів» [15:131]. Критик одним із перших наголосив на романтичній вдачі Марусі та розбійницькому характері Дмитра Марусяка, поведінку якого вчений схильний був пояснювати складними обставинами життя. Позитивною стороною повісті дослідник вважав «правдивість відображення» гуцульського життя. «Краса, образність, сміливі та яскраві, просто гоголівські метафори і гіперболи» [15:131] дозволили І. Липі зробити висновок про те, що «від типів твору віє Шекспірівськими героями, душа яких зливається з природою гір» [15:131]. Підсумковою в рецензії виявилася характеристика Г. Хоткевича як «справжнього таланту з європейською школою, що найкраще показав, які невичерпні скарби переходять ще в нашому народі і що з ними можна зробити» [15:128].

Оцінити творчість Г. Хоткевича в загальноєвропейському контексті прагнув і В. Поліщук. Про «Камінну душу» він писав 1923 року: «Трудно найти другой такой подобный шедевр в украинській літературі як з боку ідей, образів, так і чуття, яке б'є з повісті. «Камінній душі» немає рівних у нас. Сюжетний бік цього твору можна рівняти з кращими творами Гюго, Дюма чи Діккенса. Мова – бурна, архаїчно щиро гуцульська, в яскравих діалогах, з каміння висічених типів» [31:300]. Загалом у рецензії переважає висока оцінка доробку Г. Хоткевича як «письменника з великою творчою силою, з глибоким почуттям і майстерним стилем» [31:300].

Іншим зразком рецепції «Камінної душі» на початку XX ст. стала розвідка М. Євшана, який, охарактеризувавши зазначений твір як «ефектну картину, овіяну чаром поезії» [10:439], одночасно відмовив Г. Хоткевичу в дійсному творчому натхненні та мистецькій інтуїції. Головною «прикрістю» досліджуваного твору М. Євшан вважав наявність «поронографії» [10:441], через яку «Камінна душа» видалася критику слабшою в порівнянні, наприклад, із Хоткевичевими «Гірськими акварелями».

У першій чверті XX ст. прізвище Г. Хоткевича згадувалося в дослідженнях О. Дорошкевич [9:70–71], А. Ковалівського [13:59, 135], В. Коряка [14:508–513], А. Ніковського [22:159], М. Сріблянського [35:55] та інших. На жаль, деякі з цих розвідок були позначені впливом марксистської ідеології, що обумовила ненаукові, фальсифіковані, вульгарно-соціологічні підходи до явищ художньої літератури.

Своєрідним підсумком літературного доробку Г. Хоткевича стала поява його вибраних творів у восьми томах, опублікованих протягом 1928–1931 років у видавництві «Рух».

У цей час з'являється невелика кількість статей, у яких доробок митця оцінюється переважно з вульгарно-соціологічних позицій [1].

Щоправда, поряд із тенденційними оцінками, були й інші відгуки про творчість Г. Хоткевича. О. Білецький у листі до письменника, датованому 1937 роком, писав: «Я не перестаю вважати Вас одним із найвизначніших явищ в українській літературі XIX–XX ст., розміри й вага якого будуть по-справжньому оцінені ще не так швидко» [42:49]. Проте це була крапля в морі у порівнянні з наслідками тридцятих років XX ст., які чорною печаттю відбилися і на долі Г. Хоткевича.

Відомо, що тяжка матеріальна та морально-психологічна скрута змусила письменника звернутися з листами про допомогу до М. Скрипника та О. Богомольця. Повна заборона друкуватися після сорокарічної літературної діяльності обумовила звернення Г. Хоткевича в 1937 році до самого Й. Сталіна з проханням працювати за фахом інженера-технолога. Відповідь не забарилася: 22 лютого 1938 року митця безпідставно заарештували й інкримінували участь в УВО та зв'язок із німецькою розвідкою. 8 жовтня 1938 року за постановою особливої трійки УНКВС у Харківській області Г. Хоткевича розстріляли, а його ім'я більше як на третину століття вилучили з історії української літератури. Мордовських таборів звідала дружина письменника Платонида Хоткевич, яка до 1942 року була впевнена, що чоловік живий та перебуває на десятирічній висилці на Колімі, як про це її офіційно повідомили. Був засуджений і їхній син Борис [43].

Реабілітували письменника лише в кінці 60-х років: українською та російською мовами передрукуються його твори, які відразу стають предметом досліджень багатьох учених (О. Засенка [12], А. Мельничук [16], Б. Михайличенка [17; 18], Ф. Погребенника [26; 27; 28; 30], В. Россельса [33] та інших). Протягом тривалого часу основна увага літературознавців була зосереджена на проблематиці та поетиці «Камінної душі» [12; 26; 33], «Гірських акварелей» [17; 33], творів на революційну тематику [16; 18], незавершеного роману про Тараса Шевченка [4; 6]. При цьому окремі факти біографії Г. Хоткевича часто подавалися в перекрученому вигляді або замовчувалися (арешти, ув'язнення, розстріл).

Новітнє прочитання доробку митця розпочалося з початком 90-х років XX ст. На необхідності об'єктивного перегляду творчої спадщини письменника одним із перших наголосив В. Шевчук, зауваживши, що практично усі твори Г. Хоткевича, опубліковані протягом 60-х років («Камінна душа», «Довбуш», «Тарас

Шевченко», «Гірські акварелі», «Гуцульські образки»), потребують нового осмислення [45]. Характерною ознакою розвідки В. Шевчука стала загальна постановка проблеми новітнього поцінування творчості Г. Хоткевича в системі української та світової літератур, яку підтримали Д. Нитченко [21], А. Перерва [25], Ф. Погребенник [28;30], І. Приходько [32], С. Ткачов [37], Н. Шумило [46] та інші. Нові методологічні підходи, застосовані сучасними вченими, забезпечують багатогранне осмислення літературного доробку Г. Хоткевича. Його творчість розглядається у типологічних зв'язках із філософськими поглядами Ф. Ніцше, А. Бергсона, З. Фрейда [34], в межах студій про художню природу модернізму [23 та ін.], символізму та «оновленого» реалізму [46 та ін.] тощо.

Новітні рецепції характеризуються спробами комплексного дослідження спадщини Г. Хоткевича. Так, власне літературознавчі розвідки [28; 30; 32; 46] суттєво доповнюються працями фахівців суміжних наук – насамперед театро- [24] та мистецтвознавців [8; 36], істориків [19], філософів [34]. Перед сьогоdnішнім читачем Г. Хоткевич постає як непересічна особистість, яка прагнула до всебічного дослідження культури українського народу в єдності його історії, літератури, театрального, пісенного й танцювального мистецтва.

Окремі факти трагічної долі митця на сучасному етапі висвітлюються у працях Ф. Погребенника [29], Галини Хоткевич [43], Ю. Хорунжого [41] та А. Болабольченка [3]. Без залучення контексту цих робіт студіювання Хоткевичевого літературного доробку було б неповним, позбавленим реальної, життєвої основи, при цьому важче було б виявити індивідуальну неповторність автора як своєрідної, надзвичайно активної й талановитої людини.

Багатогранна діяльність Г. Хоткевича дозволяє зробити висновок про універсальність його особистості, яка виявилася як на індивідуальному (прагнення орієнтуватися на загальнолюдські духовні авторитети), так і на національному (в умовах певної території та епохи) рівнях. Помітне зростання інтересу до особи і творчості письменника свідчить про значущість цієї постаті в історії вітчизняної культури взагалі та письменства зокрема. На сьогодні в Україні існує чимала кількість розвідок, присвячених спадщині митця, окремі з яких зафіксовані у виданнях «Гнат Хоткевич: Бібліографічний покажчик» [5] та «Дивосвіт Г. Хоткевича: аспекти творчої спадщини» [7]. Проте художньо-мистецькі питання доробку письменника значною мірою залишаються нез'ясованими. Поза увагою вчених все ще пере-

бувають його окремі прозові твори («Життєві аналогії», «Довбуш», «Тарас Шевченко»), драматургія («Лихоліття», «Вони», «На залізниці в 1905 році», «Село в 1905 році» та інші), спогади та статті. Протягом останнього десятиліт-

тя не отримала належного висвітлення і публіцистика Г. Хоткевича, яка з огляду на суспільну діяльність та мистецькі пошуки письменника становить вагому частину його літературного доробку.

Література

1. *Березинський А.* Гуцульщина в українській літературі // Хоткевич Г. Твори. – Х., 1931. – С. 5–43. 2. *Болабольченко А.* Багаття не згасає (Родина Гната Хоткевича) // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 15–23, №7–8. – С. 19–26. 3. *Болабольченко А.* Гнат Хоткевич: Біографічні нариси. – К., 1996. 4. *Буженко Т.* Становлення генія // Вітчизна. – 1967. – № 3. – С. 200–202. 5. Гнат Хоткевич 1877–1938: Бібліографічний покажчик. – Х., 1994. 6. *Денисюк І.* Гнат Хоткевич і його повість про Шевченка // Хоткевич Г. Тарас Шевченко: Повість. – Львів, 1966. – С. 5–16. 7. Дивосвіт Гната Хоткевича: аспекти творчої спадщини: Матеріали науково-практичної конференції «Творча спадщина Г. Хоткевича», присвяченої 120-річчю від дня народження Г. Хоткевича. Харків, грудень, 1997 / Упор. і ред. М. Черемський. – Х., 1998. 8. *Димченко С.* Творчість Гната Хоткевича та українська національна музична культура // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 1. – С. 75–77. 9. *Дорошкевич О.* До історії модернізму на Україні // Життя і революція. – 1925. – № 10. – С. 70–76. 10. *Євшан М.* [Рецензія] // Літературно-науковий вісник. – 1911. – Т. 55. – С. 438–441. – Рец. на кн.: Хоткевич Г. Камінна душа: Повість. – Чернівці, 1911. 11. *Єфремов С.* В пошуках нової краси // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К., 1993. – С. 48–120. 12. *Засенко О.* Гнат Хоткевич і його повість «Камінна душа» // Хоткевич Г. Камінна душа: Повість. – К., 1981. – С. 3–14. 13. *Ковалівський А.* З історії української критики. – Х., 1926. 14. *Коряк В.* Гнат Хоткевич // Коряк В. Нарис історії української літератури: У 2 т. – Т. 2: Буржуазне письменство. – Х., 1929. – С. 508–513. 15. *Лука І.* Наша повість // Українська хата. – 1912. – № 2. – С. 128–132. 16. *Мельничук А.* Революція 1905–1907 років у житті та творчості Гната Хоткевича // Українське літературознавство. – 1978. – В. 31. – С. 68–74. 17. *Михайличенко Б.* К вопросу о поэтике «Горных акварелей» Гната Хоткевича // Вопросы теории и истории литературы: Труды Самарского университета. – 1973. – В. 238. – С. 271–277. 18. *Михайличенко Б.* Роль условного традиционно-библейского сюжета в раскрытии революционной проблематики повести Г. Хоткевича «Авиرون» // Вопросы теории и истории литературы: Труды Самарского университета. – 1972. – № 200. – С. 262–270. 19. *Наумов С.* Аполітичний культуртрегер? Гнат Хоткевич в українському національному русі // Слово і час. – 1999. – № 12. – С. 65–70. 20. *Нечуй-Левицький І.* Українська декаденщина // Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: У 10 т. – Т. 10: Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / Упор. В. Мазний та ін. – К., 1968. – С. 187–222. 21. *Нитченко Д.* Спогади про Гната Хоткевича // Сучасність. – 1996. – № 10. – С. 159–

160. 22. *Ніковський А.* Українська література в 1913 році // Літературно-науковий вісник. – 1914. – Т. 65. – Кн. 1. – С. 159. 23. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999. 24. *Партала Я.* Модель «народного театру» Гната Хоткевича // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 84–91. 25. *Перерва А.* Гнат Хоткевич: «Скільки краси, скільки сили в нашій національній ідеї!» // Березіль. – 2002. – № 11–12. – С. 180–184. 26. *Погребенник Ф.* Гнат Хоткевич // Хоткевич Г. Твори: У 2-х т. – Т. 1. – К., 1966. – С. 5–31. 27. *Погребенник Ф.* Гнат Хоткевич і його історична проза // Хоткевич Г. Авірон. Довбуш. Оповідання. – К., 1990. – С. 539–552. 28. *Погребенник Ф.* Гуцульський світ у творчості Гната Хоткевича // Визвольний шлях. – 1996. – № 2. – С. 233–238. 29. *Погребенник Ф.* Лист Гната Хоткевича до президента академії // Слово і час. – 1997. – № 11–12. – С. 33–37. 30. *Погребенник Ф.* Оповідь Гната Хоткевича про Івана Мазепу // Україна. – 1991. – № 1. – С. 25. 31. *Поліщук В.* [Рецензія] // Червоний шлях. – 1923. – № 2. – С. 299–301. – Рец. на кн.: Хоткевич Г. Камінна душа: Повість. – Катеринослав, 1922. 32. *Приходько І.* Гнат Хоткевич (1877–1942) // Приходько І. Українські класики без фальсифікацій. – Х., 1997. – С. 85–110. 33. *Россельс В.* Проза Гната Хоткевича // Хоткевич Г. Избранное. – М., 1969. – С. 5–22. 34. *Семенюк М.* Гнат Хоткевич: думки про людину і творчість // Слово і час. – 2000. – № 6. – С. 72–78. 35. *Сріблянський М.* На великому шляху: [Про письменство наше в році 1909] // Українська хата. – 1910. – № 1. – С. 56–57. 36. *Супрун Н.* Гнат Хоткевич – музикант: Музично-теоретичне дослідження. – Рівне, 1997. 37. *Ткачов С.* Польське питання у творчості Гната Хоткевича // Мандрівець. – 1996. – № 4–5. – С. 50–53. 38. *Українка Л.* Зібрання творів: У 12 т. – Т. 12. Листи (1903–1913) / Ред. П. Колесник. – К., 1979. 39. Українська література в 1906 році // Рідний край. – 1906. – № 50. – С. 14–15. 40. *Франко І.* З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910) / Упор. та ком. В. Кречотня, Т. Третяченко. – К., 1984. – С. 471–530. 41. *Хорунжий Ю.* Хоткевичі: (Спогади про українського письменника Гната Хоткевича) // Зона. – 1998. – № 13. – С. 78–82. 42. *Хоткевич Г.* Листи кореспондентів з прізвищами на літеру «Б» // ЦДДА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 291. – 135 ар. 43. *Хоткевич Г.* Слідом за пам'яттю: Спогади в листах. – К., 1993. 44. *Хоткевич Г.* Твори: У 8 т. – Т. 1. – Х., 1928. 45. *Шевчук В.* Друге відкриття Гната Хоткевича // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. – К., 1990. – С. 329–335. 46. *Шумило Н.* Гнат Хоткевич: еволюція художнього пошуку // Дивослово. – 2003. – № 11. – С. 11–17.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются оценки литературного творчества Г. Хоткевича исследователями XX века. Анализ проводится с учетом общественно-культурной ситуации в Украине.

SUMMARY

The appraisals given by researchers of XX century to G.Hotkevych's literary works are considered in the article. The social and cultural situation in Ukraine is taken into consideration.